

DUPKA GYÖRGY

TÖRTÉNELMI ZARÁNDOKÚTON A KAUKÁZUSBAN ÉS EURÁZSIÁBAN

(TÖRTÉNELMI SZOCIOGRÁFIA, 6. RÉSZ)

GEORGIA/GRÚZIA

TBILISZI (TIFLISZ)

Az azeri *Gandzsából* busszal indultunk a 213 km-re lévő Grúzia felé az M5-ös, majd az R24-es országúton. Átszeltük a *Nadil-Samhir-Tovuz-Qazax-Das Salahli* azeri településeket, átkeltünk a *Kura* folyón, ahol nem messze terült el a magyarok másik hadifogolytábor, az itteni rabok hidat, utat építettek. Most az országút két oldalán gondozott, öntözött földparcellákat, szőlőültetvényeket, teaültetvényeket láttunk.

Az 510-es kilométerkő után *Sadigli* térségében elértük az azeri-grúz határátkelőt, az azeri autóbust hátunk mögött hagyva, az útlevélvizsgáláton is átesve átgyalogoltunk a határátkelőn, ahol már a *Tbiliszből* megrendelt autóbusz várt ránk, amellyel a *Rustavi-Gerdobani-Vakhtangisi* útvonalon jutottunk el a késő esti órákban *Georgia* fenségesen kivilágított, 479-ben alapított fővárosába, ahol közel másfél millióan élnek. A *Tbiliszi-Copala* szállóban csoportunk jóbaráti grúz fogadtatásban részesült. Az útifáradtságot legyűrve, többedmagammal esti városnéző sétán vettünk részt.

Történelmi zarándokutunk georgiai-programtervét számunkra a magyar nagykövetség munkatársai állították össze és szervezték meg. Tolmácsot is biztosítottak *Chaduneli Mariam* a nagykövetség titkárnője személyében. Ugyancsak segítő partnerünk volt *David Jishkarini* történész, a Tbiliszi (SOVLAB) egyik főiskolai docense is. Tréfásan jegyezte meg, amióta 1991. április 9-én lerázták a 69 évig tartó szovjet-orosz bilincset és újra független köztársaság lett a mintegy 69 700 négyzetkilométer területű *Georgia*¹, a hegyvidéki és szubtrópusi éghajlatú tájait a jó bor, a konyak, a szerelem és

a fafaragás uralja. A négymilliónyi szabadságszerető nép sokat hangoztattott nemzeti mottója: „*Egységben az erő*”. Tbilisziben a forró víz, délnyugatra pedig a *Fekete-tenger* strandolásra alkalmas partjai európai hangulatot áraszt. A kereszténység iránti elkötelezettségüket a grúz nemzeti színű zászló is kifejezi: fehér mezőben piros kereszt. Az ország történetéről, elsősorban alapításáról, az itteni nép a kaukázusi nyelvcsaládhoz való tartozásáról – melyhez legalább 40 nyelvet sorolnak –, a grúz-magyar nép kapcsolataról eddig több ismeretterjesztő dolgozatot, cikket, elemző és tényfeltáró tanulmányt és könyvet² írtak. Egyes kérdéskörrel a két ország kutatói is elmélyülten foglalkoznak. Van már olyan nyilvánosságra hozott szakvélemény is **Péterfalvi János István** személyében, hogy a grúz törzsből (*gurds/gordzs*, szláv nyelveken *grúz(in)* – *Grúzia* népnév terjedt el) vált ki és a honfoglalókkal érkezett a Kárpát-medencébe a *Kolcok*, illetve *Kolcsok* népcsoport – határozottan érvel az újabb elmélet mellett. Egyik cikkében a *kolcsok*, *kolc* népnév megfejtésével foglalkozik. Mint írja: „*A kolcsok nyoma ezután eltűnik a történelmi adatokból, de nem tűnik el a földrajzi nevek-ből*”. Ezután a magyar településeken létező nevek sokaságát sorolja fel: *Kocs*, *Nemeskocs*, *Kocsárd*, *Kocsérd*, *Kolcmező*, *Kölcsén* (*Kolcsino*, Ukrajna) stb. Szerinte a kaukázusi ország környékéről idekerült *kolcsok*, *kolhiszok* emlékét a településnevek sokasága őrizte meg: „*Elég kemény bizonyíték a magyar-grúz rokonság irányába. (...) Mi magyarok közvetlenül a németektől kaptuk az azóta náluk, mármint a németeknél kihalt Grusien szót, 1800 körül, de akkor még élt a Georgia változat is. A XIX. század végén nálunk a Grúzia vált elfogadottá.*”³

Nem hallgathatom el, hogy több Grúziában raboskodott túlélő visszaemlékezése erre a megállapításra jut, köztük a Tbiliszibe hurcolt kárpátaljai **Nagy Jenő** is emlékiratában megjegyzi: „*Különösen ezek a grúzok vendégszeretők, ugyanúgy, mint mi, magyarok. Rokonuknak is tartanak bennünket. Képesek a legutolsó falatot is megosztani velünk. Áldja meg őket a Mindenható...*”

A főiskolai tanár büszkén mesél országának, népének gazdag történetéről, többek között arról is, hogy kultúrájuk ősi gyökerei mintegy három ezer évre nyúlnak vissza az időben. Kezdetben saját országukat *Szakartvélónak*, majd Grúziának hívták, 2008-tól a háború hatására a grúz kormányzat el akarja törölni a Grúzia nevet, mivel az orosz eredetű és helyette a *Georgia* nevet szándékozik használni és használtatni a világ országaival. Megjegyzem, hogy a „*Grúzia vagy Georgia*” névhasználat a

magyar nyelvészek körében is vita tárgya lett. Például *Kenesei István*, az MTA Nyelvtudományi Intézetének igazgatója a *Kinek a teája?*⁴ című cikkében írt a kérdésről, a *Georgia* nevet a szaktudomány nevében elutasította. Azonban a *Georgia* országnév a politikában, a közéletben, médiában is használatos lett.

Jó szerencsénk volt grúz kísérein kalauzolásában megcsodálni ezredéves épített örökségük legnagyobb becsben tartott műemlék-épületeit is. Az általa vezetett városnézésbe is belefáradtunk, mert programunkban szerepelt az Open Air Museum of Ethnography, a Nemzeti Múzeum, a Narikala erőd, a Grúzok anyja szobra Tsminda Sameba Katedrális, a Metekhi templom, a Rustaveli avenue, április 9-e Park (Zichy Mihály szobra), a Kénfürdők, a Matsminda pantheon, a Sololaki négyes, valamint a régiségeket felvonultató bolhapiac megtekintése.

Számos történet kötődik a *Mtakvari* folyó első hídjához, mellette van a *Metehi-templom*, amely a perzsa és török háborúk áldozatainak is emléket állít, akiket a hídon próbáltak erőszakkal muszlim hitre téríteni, de ők inkább a halált választották. Többek között az egykori muszlim kultúrára emlékeztetnek a folyó jobb partján lévő fürdők, amelyeknek 40 fok feletti forró, kénes vize van. A toleráns és sokszínű városban a 80 százalékot kitevő grúzok mellett többféle vallású és nemzetiségű embert befogadtak, köztük az oroszok, örmények, azeriek, oszétek, abházok, ukránok, görögök, zsidók, észtek, németek, kurdok, asszírok is otthonra találtak. A domináns vallásúak 85 százaléka a kereszténységet (*Grúz-, Örmény-, Orosz Ortodox Egyház és a nyugati kereszténység, ezen belül katolikusok, evangélikusok, baptisták*) képviseli. A hívők 15 százaléka szunnita muszlim (8%) és zsidó (2%). Az is elképesztő, hogy ötszáz méteres rádiuszon belül egyaránt láttunk ortodox, katolikus, evangélikus templomot, zsinagógát és mecsetet is, a legnagyobb azonban az 1995 és 2004 között elkészült *Szentháromság-katedrális*, amely 103 méter magas és aranyozott kupolája a sikló igénybevételével megmászott hegytetőről is impozáns látványt nyújtott a csillogó napsütésben.

Csoportunk megkereste a magyar vonatkozású emlékhelyeket is. Egy darabig elidőztünk, emlékeztünk és fotózkodtunk az *április 9-e Parkban* felállított egész alakos *Zichy Mihály*⁵ köztéri szobra mellett. A belvárosban utca is viseli a nevét. *David Jishkarini* történész és idegenvezető értésünkre adta, hogy *Zichyt* „nemzeti festőjükként” tisztelik a grúzok, mivel ő illusztrálta *Sota Rustaveli* középkori művét, a grúz nemzeti eposznak tekintett *A tigrisbőrös lovag* című verses elbeszélést.

Kísérőnk, **Chaduneli Mariam** a nagykövetség titkárnője elmondta, hogy ottjártunk előtt 2016. március 11-én Zichy Mihály festő, grafikus halálának 110. évfordulója alkalmából a Nagykövetség a Parlamenti Könyvtárral közösen képkiallítást szervezett. A kiállítás elemeit elsősorban a híres grúz költő, Sota Rusztaveli nemzeti eposzához készített Zichy-illusztrációk képezték. A kiállítást megelőzően **Szabó Sándor** nagykövet **David Usupashvili** parlamenti elnök, és más közméltóságok jelenlétében megkoszorúzta az *április 9-e Parkban* lévő Zichy-szobrot. Az eseményen a média képviselői is jelen voltak.

A parkban szót ejtettünk a grúz nép tragikus korszakairól és a huszadik század véres csatáiról. Ezek a háborúk – akárcsak a magyarokat – a grúzokat is erősen megtizedelték. Különösen a szovjet korszak kommunista diktatúráját megtestesítő NKVD, KGB pribékjei a másként gondolkodó grúz értelmiségre is keményen lecsapott, ellenállásukat kegyetlenül megtörte a koncepciós perek, GULÁG-lágerek, kivégzések stb. formájában is. A két grúz származású hóhér – **Sztálin** szovjet kommunista pártvezető diktátor és hűséges kiszolgálója, **Berija** a szovjet titkosszolgálat vezetője – fajtájukhoz sem volt könyörületes.

Megdöbbentő látványban volt részünk, amikor bejártuk a grúz Nemzeti Múzeum termeit. Hosszú percekben át némán szemléltük azokat a kiállításokat, ahol többek között levéltári iratcsomók százai igazolják, hogy a kommunista terror több mint 400 ezer grúz embert érintett, akikre az NKVD helyi pribékjei itt is rásütötték a szovjetellenesség bélyegét. Valamennyit koncepciós perek folytán a szovjet GULÁG-ra hurcoltak és több tízezer értelmiségit a halálba küldtek. Ezeknek az áldozatának – a rendszerváltás után – méltó emléket állítottak.

A szabadságszerető grúz nép Tbilisziben három ízben is tömegesen kivonult az utcákra, így 1956-ban, 1978-ban és 1989-ben rendeztek szovjetellenes tüntetéseket. Az utóbbit Gorbacsovék már nem tudták leverní, az egységbe tömörülő nemzeti törekvések hatására 1991. április 9-én Tbiliszi a huszadik század folyamán ismét a független Grúzia székvárosa lett. Az ország függetlensége, területi épségének megbontása, védelme is sok grúz ember életébe került. Különösen akkor, amikor a grúz-orosz határ 1992 végére frontvonallá változott. Az oroszok által is támogatott abház lázadók 1993. szeptember 27-én bekebelezték *Szuhumit*, akkor számos és kegyetlen atrocitást követtek el a városban maradt grúzokkal szemben, amely a „szuhomi mészárlás” néven vált hírhedtté, az etnikai népiirtás következtében ezerszámra haltak meg és tűntek el az emberek.

Az már a huszonegyedik század számlájára írható, hogy 2003-ban a **Soros György** által is támogatott „*rózsás forradalom*” az ellenzékét juttatta hatalomba, akik igen éles konfliktusok színterévé változtatták a grúz parlamentet. Megosztották, egymás ellen hangolták a grúz patriótákat is.

A Kreml által szított feszültségek orosz-grúz, pontosabban dél-oszétiai háborúba torkollott, amely 2008-ban robbant ki az egyik oldalon Grúzia, a másik oldalon Dél-Oszétia, Abházia és Oroszország között, azóta a grúz veszteséglista újabb és újabb áldozatokkal bővül.

A médiából⁶ tudjuk, hogy magyar részvétel is volt a békemisszióban, az egyik egység vezetője, **Székely György** önkéntes művelleti tartalékos alezredes volt, aki 2008-ban az abház oldali szektor parancsnokaként látott el katonai megfigyelői szolgálatot Grúziában. A megfigyelők feladatai közé tartozott az abház és grúz felek szétválasztásának felügyelete; a Független Államok Közössége fegyveres békefenntartó erői tevékenységének nyomon követése; a csapatmozgások megfigyelése; a nemzetközi egyezmények megsértésének kivizsgálása, valamint együttműködés a humanitárius szervezetekkel a menekültek visszatelepülésének elősegítése érdekében.

A közvélemény szerint Grúziának nem kellett volna katonai akciót kezdeni, aminek a végén hatalmas vereséget szenvedett. A georgiai parlament döntése értelmében hivatalosan megszakadtak a grúz-orosz diplomáciai kapcsolatok. Ezzel a bátor lépéssel a grúzok véget vetettek annak a történelmi folyamatnak, hogy a grúz „*fejlődés ütemét*” továbbra is Moszkvából diktálják. Ezzel Oroszország elvesztette a térségben a hagyományos piacot, politikai befolyását és gazdasági érdekelttségét. Országjáró körutunk során erről többek között mi is meggyőződünk, hogy az üzletekben a korábbi orosz helyett a nyugati és a kaukázusi országok árucikk-dömpingje van jelen.

Magyar rabok hajóúton, vonattal Kaukázus felé. Georgiában a legutóbbi adatok szerint - 500 főre becsülik az eltemetett magyar hadifoglyok és internáltak számát. Valamennyien az NKVD által felügyelt GUPVI táborrendszer keretében a Grúz SZSZK területén létrehozott 26 főtábor, illetve lágerrészleg foglyai voltak. Van adatunk arról is, hogy a szovjetellenesség vádjával elítélt magyar, német és más nemzetiségű hadifoglyok az ország GULÁG-táborába kerültek, őket csak 1956 előtt engedték haza.

A Kaukázust megjárt hadifoglyok írásából tudjuk, hogy a Kárpát-medence térségéből Cegléden, Szolnokon és más magyarországi gyűjtőhelye-

ken összegyűjtött katonai és civil foglyok egy részét *Püspökladány-Nagykároly* útvonalon *Konstancáig* szállítottak. Majd hajóval vitték tovább a Krímfélsziget, majd a Kaukázus kikötői felé. Például a budapesti *Szilassy Sándort*⁷ és sorstársait rabhajóba rakták a *Fekete tengert* átszelve, a grúz tengerparton szerencsésen kikötöttek, majd vonatra szálltak, mint írja: „*Tbiliszin túl, Fronzij közelében álltunk meg – a 41. lágerbe kerültünk*”. A békéscsabai *H. A. túlélő*⁸ is megerősíti, hogy a konstancai hajókikötőben kerültek ki a vagonból, „*ahol mintegy 6000 embert zsúfoltak össze a Transzilvánia nevű személyszállító tengerjáró hajón, s élelem és víz nélkül Szevasztopolba szállítottak. Mintegy 200 főt – köztük engem is – itt kihajóztak, a többi továbbvittek a Kaukázus felé.*” A Homokszentgyörgyre való *Vámosi Ferenc*⁹ hadifogoly szintén a „*fekete-tengeri hajókázás után a parttól mintegy 180 kilométerre fekvő kuraceei lágerbe*” – erdei favágásra került, míg másokat a Kaukázus lágereibe, hegyvidéki robotra hurcoltak. A budapesti *Kiss István*¹⁰ szintén hadifogolyként élte át „*az egyhetes hajóberakodás keserveit*”, aki kétnapos hajóút után, 1945. június 7-én a mintegy kétezer magyar hadifogoly-szállítmánnyal Jaltában kötött ki. Ez volt a térség egyik legnagyobb elosztótábor. Innen sokan további hajóúton kerültek Grúziába.

Sokan örültek annak, hogy nem a rideg Szibériába, hanem a szubtrópusi Kaukázusba kerültek. Ezt alátámasztja emlékirásában a kenderesi *Barabás Elek* is: „*május közepén Grúziába vittek, Tbiliszitől 50-60 kilométerre délkeletre, egy nagy kopasz völgybe, ahol egymást érték a lágerek. Egyetlen jó dolog volt: itt nem éreztük a telet, a hőmérséklet akkor is 12-15 fok volt. Beton tömböket törtünk kézi kalapáccsal.*”

Tbiliszibe került sorstársaival a kiskunhalasi *Darányi Dénes*¹¹ hadifogoly is, aki visszaemlékezésében megörökítette rabságának lenyűgöző színhelyeit, „*a kaukázusi hajnal csodáit*”, aki Grúziában egy útjavító brigádban dolgozott. Mint írja: „*(...) A tifliszi táborba érkezve, a számlálások idején a hajnali látványokban gyönyörködhattünk. Ahogy lassan kelt fel a nap, északnyugaton roppant magasságban megjelent egy rózszaszínű S betű az égen, a Kasbek 6000 méteres (pontosan 5047 m – szerk.) csúcsa, amit keletről megvilágított a nap. Lassan az egész csúcs láthatóvá vált, mintha tejtengeren úszott volna. Ahogy emelkedett a nap, kibontakozott a párából az alacsonyabban húzódó kaukázusi csúcsok hosszú sora, majd ahogy a pára oszlott, távolabb az Elbrusz. A látvánnyal nem lehetett betelni. Hajnalonként szinte vallásos áhítattal néztük végig, mint egy szertartást, amelyet a természet celebrált...*”

A kelet-magyarországi, a kárpátaljai és a felvidéki magyar és sváb származású civilinternáltak egy része Szolyva-Sanok-Sztarij-Szambor-Dél-Ukrajna-Kaukázus-Ocsemesiri vasútvonalon került Grúziába. Míg másokat Debrecen és Észak-Erdély térségéből a dél-kelet romániai Foksányban átszállva, marhavagonokban szállítottak Tbiliszibe, Kutaiszibe, Batumiba és más városokba.

Lágerélet Tbilisziben két kárpátaljai túlélő emlékirata tükrében.

Tbilisziben először a *Saburtalo kerületben* jártunk, ahol az 1953. hadifogolykórház állott. A kórházban elhunytak száma 193 fő. Többek között adatunk van arról, hogy **Budai János** (Kapuvár, 1919.11.03. – Tbiliszi, Szaburtalo ker. 1946.11.04.) az 58/18. számú sírban nyugszik. Azonban a temetőt nem találtuk, helyben derült ki, hogy a rendszerváltozás előtt likvidálták, még a szovjet időszakban a sírokra különböző építményeket emeltek. A rabkórházat is ipari célú objektummá alakították át.

Megnéztük a birtokunkban lévő visszaemlékezések alapján azokat a városrészeket is, ahol a Kárpát-medencéből idehurcolt magyarokat, köztük kárpátaljai svábnémeteket is dolgoztattak.

Az internált foglyok között volt két kárpátaljai, nevezetesen a Ugocsa-vidéki Feketepatak szülötte, **Nagy Jenő** (1926) és a Bereg-vidéki Benébe való **Horváth László** (1926). Mindkét túlélőt jól ismertem személyesen, sőt baráti viszonyban voltunk.

Horváth Lászlót 1944 őszén, nyolcadikos gimnazistaként édesapjával (**Horváth Simon**) együtt, **Nagy Jenőt** pedig debreceni diákként vitték el háromnapos munkára, a szolyvai gyűjtőlágerbe. Onnan a lengyelországi Sanokon át – marhavagonba zsúfolva – továbbvitték a Kaukázusba–Abháziába, majd Tbiliszibe. Kevés híján Tbilisziből két év múlva kerültek haza. A lágerélet folyamán nem ismerték egymást, mert mindegyik más-más munkabrigádban dolgozott. Csupán 1989-ben az általam szervezett beregszászi emlékkonferencián ismerkedtek meg, ahol Nagy Jenő a túlélők nevében szólalt fel. Mindketten a rendszerváltás idején emlékiratban örökítették meg szenvedéstörténetüket, különösen Ocsemesirihez és Tbiliszihez kapcsolódó lágeréletüket.

Nagy Jenő nyugalmazott pedagógus visszaemlékezéseit 1989-ben magánfelvétel alapján lejegyeztem, majd kiadásra előkészítettem, amely *Megaláztatásban* címmel 1992-ben látott napvilágot. Ugyanebben az időben a miskolci **Mankovits Tamás** barátom dokumentumfilmet is készített a feketepataki diák kálváriájáról.

Horváth László *Élet és halál árnyékában* című saját megfogalmazású visszaemlékezését 2004-ben jelentettem meg a Kárpátaljai Magyar Könyvek sorozatban az Intermix Kiadó gondozásában.

Ezúttal **Nagy Jenő** szalagra mondott vallomásaiból a Tbiliszi lágerévet részletekben idézve, elemezve emeltem ki, melyekre így emlékezett: *„Öt óra felé járt az idő, mikor a kerekek nyikorogva lassítottak és megállottak a tbiliszi állomás egyik mellékvágányán. (...) A rongyos csapat 5 kilométernyit gyalogolt, míg beért egy parkhelyiségbe. Ott aztán meztelenre vetkőztettek mindannyiunkat és a levetett rongyhalmozatot a közelben felállított, kereken guruló fertőtlenítőbe dobták. Alig telt el egy félóra, a fertőtlenítő lángra lobbant és az örök meg a rabok szeme láttára hamuvá égett. A problémát azonban eléggé ötletesen oldották meg a lágerfőnökök. Ahogy voltunk, sapka a fejben nadrágszűj a derékon, bakancs a lábon, mint valami abesszin katonasereg, „sorakozó” és irány a város közepe. A városlakók csodálkozása, nevetgélése közepette jó félórányi gyaloglás után egy négyzetes iskolaépületbe érkeztünk. Egy teherkocsi állott meg az iskola udvarán és vadonatúj, kékre festett munkaruhát osztottak ki nekünk.”*

Nagy Jenő és fogolytársai, köztük a feketepatakiak is, az ún. Tbilisztroj cégnek dolgoztak egész nyáron. Azt a feladatot kapták, hogy *„a Tbiliszi központjában álló egyik római katolikus templomot romboljuk le. Amikor Hitler seregével megtámadta a Szovjetuniót, az itt élő németeket Sztálin Szibériába száműzte. A sors keserű fintora, hogy a száműzött németek templomát magyar száműzöttekkel romboltatták le.”*

1945 nyarán áterelték őket a Tbiliszi Vache nevezetű téglagyárába. Itt nem voltak többen kétszáznál. Ebben a téglagyárban dolgozott a benei Horváth László is, azonban elkerülték egymást, csak hazatérésük után szembesültek azzal a ténnyel, hogy egy munkászászlóaljban voltak. A munka alatt sima derékszíjas, fegyvertelen katonáőrök őrizték őket. A városba ki-menni tilos volt, ők azonban többször is kiszöktek, munkát kerestek. A grúz civil lakosság aránylag jól megfizette a fizikai munkát, különösen a szakmai jártasságot értékelte nagyra. Ha az őrök tetten érte őket, 24 órai zárkát kaptak büntetésül. *„A városi kiruccanásokról tehát nem tudunk lemondani. Azt a hasunk diktálta. Mióta felvettük a lakossággal a kapcsolatot, 52 kg-ról 64-re híztam. Dolgoztunk a városban, ha munka nem akadt, csellengtünk, kéregettünk. Voltak megszokott, ismerős helyeink. Nekem is volt egy állandó helyem, ahová egy nagydobronyi társammal jártunk. Ebben a tömbházban egy fiatal építészmérnök, Zagenthi Natália lakott*

Thengiz nevű 6 év körüli kisfiával. A férje őrnagyként harcolt Románia területén. Göcsörtös fatuskókat hasogattatott velünk. (...) Jó pár napig tartott, mire végeztünk a fatuskókkal. 50-50 rubelt kaptunk és a fiatalasszony kijelentette, bármikor szívesen lát, ha ki tudunk szökni.”

Nagy Jenő – akár Horváth László – is megszegte a levelezési tilalmat, a segítőkész grúz lakosság lehetővé tette, hogy életjelt adjanak magukról és kapjanak az otthoniakról. „*Én az első levelet Zagenthi Natália címére kaptam. (...) Másfél hónapba telt, mire megkaptam az első választ. A fiatal grúz nő is átélte velem a várakozás gyötrelmeit, ő is megkönnyezte az első leveletemet. Ezüst tálcán nyújtotta át nekem anyám keze írását, ezzel is demonstrálta, mennyire együttérez az elhurcoltakkal. Szóról szóra le kellett neki mindent fordítani. Ezzel is sokat tanultam oroszul. Öröm és bánat kavargott a szívemben. Örültem jó anyám sorainak, (...) majd minden órában újra olvastam, végül már kívülről tudtam a tartalmát. Anyám levele a hálónkban kézzől-kézre járt. Mindenki meg akarta érinteni azt a darab papírt, amely olyan hihetetlenül nagy utat tett meg, amely itt most szimbólum volt, a szülőhazának egy darabját jelentette. A sápadt arcok kipirultak, a bágyadt szemekbe visszatért a fény.”*

1946 májusának első napjaiban kihirdették a szabadulásukat. „*(...) Kisorakoztattak bennünket a szűk udvaron. Kihirdették, hogy senki semmit nem vihet magával. Még egy fényképet sem, aki mégis megteszi, az otthon helyett Szibériában fog kikötni. Én egy fényképet, amelyen dolgoztunk és egy parányi képet, ami egy pálmafát ábrázolt már jó előre elrejtettem a sapkám bélésében, így motozáskor nem találták meg. Aztán az anyaországoknak ki kellett lépniük a sorból”, mert ők még tovább maradtak.*

A kárpátaljaiak 1946. május 13-án indultak el vonattal Grúzia fővárosából, Tbiliszből, 13 nap kellett hozzá, hogy Máramarosszigetre érjenek. Kilencc napot töltöttek Máramarosszigeten. „*A tizedik napon nagy csinnadratta közepette, fúvós zenekar kíséretében, katonás rendben, lépést tartva a Tisza hídján átkísértek bennünket Aknaszlatinára. (...) 1946. június 6-át írtak ezen a napon. Ez kissé több volt, mint a beígért három nap – állapítottam meg. Úgy látszik, a dolgozók országában viszont, ahol Sztálin hatalmasabb volt, mint maga a teremtő Isten, 565 nap számított háromnak. Arról már nem is beszélve, hogy hány embernek került az életébe a háromnapos munka. (...)”*

Horváth Lászlóék munkászászlójának (ORB) szálláshelye Tbiliszi peremkerületében, a helyi „üzemmel szembeni dombon állt, méternyi magas cölöpökön”, így védekeztek többek között az emberre is rátámadó éhez

„sakálok” ellen, akik a szemétdombon egymással is „civakodtak.” Ezért az „árnyékszék is cölöpökön állt, mert az emberi ürüléket is „felfalták”, „reggelre mindig tisztára nyalták”.

Legkegyetlenebb vérszopó ellenségük a „*téglagyári munkásoktól felszedett tetvek*” voltak, elszaporodtak a matracaikban és paplanjaikban. Embertelen körülmények között éltek. A koszban, mocsokban élő internáltakat ritkán vitték a városba lévő fürdőbe tisztálkodni. Ilyenkor fertőtlenítették ruházatukat is, de a szálláshelyükön a matracok és paplanok továbbra is a tetvek kiváló tenyész helyei lettek, megkeserített mindennapjaikat. Ívóvíz nem volt a barakkban, ezt a téglagyári telepről – ahol mosakodni tudtak – szójás dobozokban naponta magukkal hozták. Egészségügyi vizsgálatra csak havonta került sor egy orosz orvosnő személyében, aki csak a teljesen legyengült raboknak adott a munka alól felmentést egy rövid időre. Hiányoztak az alapvető embermentő gyógyszerek, ezért a járványos betegségben szenvedők nem sokkal bírják, egy-két napos haláltusa után örökre elszenderedtek, őket a közeli rabtemetőben hantolták el, már ottjártunkkor ezt a dombaljában lévő temetőt is likvidálták.

Főleg kárpátaljai, szabolcsi és szatmári (Tiszabecs, Uszka, Milota) internált magyarok, Munkács környéki svábnémetek voltak a tábor lakói. Például a halálosan legyengült Horváth László életét – német nyelvtudásának köszönhetően – egy Munkács-Várkulcsára való „Karcsi bácsi nevű sváb ember” mentette és gyógyította meg, hogy ne kerüljön ismét „rossz munkahelyre”, a svábok korelnöke beajánlotta „sváb társainak csoportjába”, akik a városi vízműveknél víztisztító üzemot építettek. A sváb brigád őrség nélkül járt munkába, kezük alatt dolgoztak szigorú őrizettel a politikai elítéltek (a szovjet társadalom elítélte színe-java, főleg a grúz értelmiségiek, köztük orosz, ukrán, magyar, lengyel, német és más nemzetiségű GULÁG-rabok is voltak).

A benei tizennyolc éves fiút feljavulása után parancsnoka téglagyári munkára osztotta be. Itt is a túlélésért küzdöttek az emberek, a tizenegy hónapos téglagyári együttlét alatt” összekovácsolódtak, bizonyos „rangsort” alakítottak ki. Ezek szerint a „felső téglagyárban” a túlnyomó többségben lévő idősebbek könnyebb munkához jutottak, „jobban összetartottak”, mert megértőbb volt az örmény származású munkavezetőjük. A „lenti gyárban” az erősebb fizikumú fiatalabbaknak a nehezebb munka jutott, ráadásul a hajcsár egy kommunista Valiko nevezetű izgága, rosszindulatú grúz volt, aki nem engedelmeskedett neki, karcerbe került, több esetben az őparancsnok is megsokallta túlkapásait és felmentést adott a rabnak.

A leírás szerint a nyáridőnek örültek, a tél ugyan enyhe volt, de amikor a téglagyár részére „agyagot bontottak a hegyoldalon”, akkor a „csepergő esőben latyakossá vált az agyag”, bocskoruk beleragadt a sárba, a kapcájuk vizes lett”, emiatt sokan lebetegedtek, sorra dőltek ki az emberek.

Felbecsülhetetlen lelkierőt adott számukra az otthoniakkal való levelezés, míg ezt Ocsemcsiriben az NKVD szigorúan megtiltotta, a levelező lapokat elkobozta, tulajdonosát megbüntette. „Tbiliszipben már senki sem tiltotta”, de ennek is számtalan akadálya volt, amit le kellett küzdeni. Például a kárpátaljaiak nem tudták, hová címezzék a levelet, mivel: „Magyarország már nem jöhetett számításba, Csehszlovákia lemondott rólunk. Ocsemcsiriben hallottuk, hogy megalakult Kárpát-Ukrajna és csatlakozott a Szovjetunióhoz. Baj volt a nyelvtudással is, hiszen oroszul kellett volna címezni – időbe telt, amíg megtanultuk. Írtunk néhány levelet háromszögbe hajtogatott füzetlapra, borítékot is magunk ragasztottunk, s mivel, nem ismertük a lágerünk számát – nem árulták el” A szemfülesebbek, a bátrabbak igyekeztek az oroszul jól tudó grúz családokkal kapcsolatba lépni, akik megszánva a rabokat, saját lakásuk címéről küldték el és fogadták a kárpátaljaiak leveleit, akik azzal hálálták meg gesztusukat, hogy a grúz családoknak bármilyen munkát elvégeztek. Ilyen postás szerepet vállalt Horváth László is, aki közreműködött a levelek be- és kijuttatásában, az internáltak és a politikai foglyok otthoniakkal való kapcsolattartásában. Kockázatos dolog volt, mert egyes őnök néha őt is megmotozták, de vállalta. A levelek feladásában „egyik kedves grúz család segített. Közel laktak a téglagyárhoz, bejáratos voltam hozzájuk, nemegyszer adtak élelmet. Az apa egyetemi tanár volt, felesége tanárnői diplomával főállásban családanya. Három eladósorban levő lányuk közül a legidősebb orvostanhallgató volt, a legkisebb gyerekük pedig tíz év körüli fiúcska. Az egyik beszélgetéskor kiderült, hogy a medika latin nyelvet magol, és nehezen megy neki. Elmondtam neki kívülről a *Lupus et agnus* című tanmesét, segítettem neki a Conjugációkban és Deklanációkban is. Ámulva nézett rám, elújságotla a dolgot az édesapának is, aki a következő találkozáskor tréfásan felajánlotta, menjek hozzájuk a tanszékre latint tanítani. Ilyen előzmények után javasolta a lány, hogy a leveleken őt tüntessem fel feladóként, nehogy az apjának kellemetlensége legyen az NKVD-vel »külföldi« levelezés miatt.

Rabéletének legnagyobb öröme volt, amikor levelére válasz érkezett édesanyjától, könnyezve olvasta a sorokat. „*Ifjú férfi létemre nagyon szégyelltem magamat a négy hölgy és a legényke előtt. Széket adtak alám, a*

mama kendőt hozott, meghatódva törölgette a szememet és orromat, puha és meleg kezét a fejemre helyezte, a maga nyelvén kedvesen vigasztalni próbált, amitől még inkább érzékenyültem... Végül is sikerült elolvasnom a levelet, és akkor mélységesen megnyugodtam, mert kiderült, hogy a lágerben keringő hír, miszerint a magyarokat kitelepítették Kárpátaljáról – nem igaz. A háziak bezárták az ajtót, s nekem – közösen gyöngye orosz nyelvtudásunk mellett – el kellett mondanom, mit írt édesanyám. Nagyon meghatódtak azon, hogy engem négy testvér vár otthon, három olyan korú lány, mint ők, és van egy öcsém is, ezen kívül várnak a szüleim, és öreg nagyapám. Velem együtt ők is örültek, amint írta édesanyám, hogy Szolyva óta az én levelemből kaptak először hírt tizenkét beneiről, akiknek a nevét megírtam. Együtt sajnáltuk azokat is, akiről azt írta édesanyám, hogy meghaltak a lágerekben.

A kemence-barlangban aznap este a kétszázas égő alatt szorongott az otthoni hírekre kiéhezett, elkeseredett fogolysereg. Édesanyám levele kézről-kézre járt, mert mindenki a saját szemével akarta látni, olvasni az otthoni híreket, a rég nem látott magyar írást.

Az otthonról kapott levél híre eljutott más munkahelyen dolgozó társainkhoz is. Általában vasárnaponként jöttek látogatók hozzánk más csoportokból.” A sikeren felbuzdulva sorra írta haza a leveleket, mindegyik feladójaként **Lora Tobidzét** tüntetve fel.

A Kárpát-medencéből idehurcolt magyar állampolgárságú svábok, magyarok egy sor objektumot építettek fel Tbilisziben és a környékbeli településeken. Horváth László rangsorolása szerint „a láger húsz legerősebb, kiválogatott foglya” a Tbiliszi városvégi lágerbarakk „fölött levő hegyen dolgozott; alagutat fúrtak, amellyel a fennsíkon fekvő öt tavat szándékoztak összekötni, s azok bázisán üdülőövezetet kialakítani. Nehéz munkájuk volt, de jól kosztolták őket, néha még nekünk is hoztak némi megspórolt eleséget. Ők voltak a »legmódosabb« foglyok köztünk. A legszegényebbek pedig az útépítő és karbantartó brigád tagjai, akik a városon kívül dolgoztak, így nem volt lehetőségük se feketemunkát vállalni, se kéregetni. Az építőbrigád Munkács-környéki svábjai nem jártak hozzánk, ők zárt közösségbe tömörültek. A városban dolgoztak, különböző építkezéseken, javítómunkálatokon, tehát lehetőségük volt pénzért feketemunkát vállalni.”

Horváth László a szolyvai gyűjtőlágerben, menetközben, illetve Szolyva és a lengyelföldi Sanok közti útszakaszon, a Duklai-hágón áthaladva, Sanokból marhavagonban utazva Ocsemcsiri felé megtörtént sikeres és si-

kertelen szökési kísérletekről is beszámolt: „A lágerben sokszor azzal biztattuk magunkat, hogy a szabadságunkat elvehették, de jogunk a szökéshez megmaradt. Ami persze nem volt könnyű, többen sikertelenül próbálkoztak.” Például már Grúzföldre érve, „hárman is megkísérelték a szökést a vagonból, de egy ukrán vlaszovista besúgta őket. Mindhármójukat nagyon megverték, más vagonba helyezték.”

Elmeséli, hogy egy továbbszolgáló jutási szakaszvezető, egy pesti újságíró igazi, klasszikus szökést hajtott végre. „A tengerparti homoklapátolás közben mindketten eltűntek a pár méterre húzódó, part menti sűrű erdőben. A második napon meghozták a két szökevényt, tépett rongyokban, véresre verve. Minket felsorakoztattak a drótkerítés mellett, s azon túl az örök felváltva ütötték, rugdosták a szerencsétleneket. A lágerparancsnok beszédet tartott, amelynek lényege az volt, hogy így jár, aki szökni próbál – agyonlövik, mint a kutyát. Ki is ásattak egy keskeny, két méter mély gödört, az alélt testeket annak szélére fektették. A parancsnok még megkérdezte, ki akar így járni, aztán pisztollyal a kezében mindkettőt bedobta a gödörbe. Lövés azonban nem dördült. Igaz, mindannyian azt hittük, hamarosan úgymint meghalnak a gödörben, mert a parancsnok szigorúan megtiltotta, hogy enni és inni adjanak nekik. Napokig hallottuk a nyöszörgésüket, amint munkára menet és onnan jövet elhaladtunk a közelikben.

Nem haltak meg. Kitaláltuk a módját, hogyan segítsünk rajtuk. Egy-két erősebb izmú társunk elment a latrinára, a többiek pedig a barakk bejáratánál hangos civakodással elterelték az őt figyelmét; ezalatt kenyér és cukor repült a gödörbe. Besegített a természet is: itt, a tengerhez közel naponta többször felszökött egy-egy kis felhő, bőséges záport zúdítva a vidékre; a gödörfogsággal megbüntetett szökevények így csillapították szomjúságukat, mosták sebeiket. Mindeközben a láger belső-tisztaságviselői, a Munkács-környéki svábok, akik beszéltek oroszul, s a parancsnok szívesen elbeszélgetett velük, folyton győzködtek őt, kegyelmezzen meg a két szerencsétlennek. Ő azonban nem hajlott erre. Egy este aztán amikor a munka végeztével éppen beszélgettek, hiába vezényeltek sorakozót vacsorára – senki nem ment. A parancsnok kérdésére, hogy miért, ezt válaszoltuk: engedje ki a rabokat a gödörből vagy löje őket agyon, különben másnap munkába sem megyünk. Kénytelen volt meghátrálni, a szökevényeket kiszedték a gödörből. Iszonyatos látványt nyújtottak: arcuk bedagadva, tele véraláfutásokkal, egész testükön nehéz bűzt árasztó gennyes sebek. Nem tudtak lábra állni, mozogni is alig. Társaink a vízcsap alatt tisztára mosták és bebugyolálták őket a be-

tegszobából hozott lepedőkbe. A lengyel szanitécek kategorikusan megtagadták ápolásukat, mondván: »nem fogjuk a bűzt szagolni – úgyszólván megdöglenek«. A mi barakkunk egyik sarkában helyeztük el őket, s napközben az ügyeletesek felváltva hajtották róluk a legyeket, naponta cserélték a lepedőket; szándékosan olyan fogoly lett az ügyeletes, aki legalább egy kicsit értett a betegápoláshoz. Mivel orvosság nem volt, a csongori kanász, Pali bácsi a folyópartról – ahol dolgozott – gyógyító füveket hozott, s azok főzetével mosogatták a sebeket. Közben némi pótkenyérrel, cukorral és tojással járultunk hozzá a gyógyulásukhoz. Meglepően hamar felgyógyultak. Az újságíró később velünk jött Tbiliszibe, a szakaszvezető – mint anyaországi illetőségű – ott maradt. Tbilisziben már senki sem foglalkozott a szökés gondolatával – beletörődtünk sorsunkba.”

Horváth László és Nagy Jenő munkatáborát 1946 május közepén számolták fel és a hazatérésre is megjött Moszkvából az NKVD-parancs. Ezzel befejeződött a „tizenegy hónapig tartó rabság” Tbilisziben. Beárnyékolta örömmünket az is, hogy földink, H. Béla örökre ott maradt egy jeltelen sírban a hegy tetején, kívül a temetőn. Még 1945 nyarán halt meg, saját szenvedélye végzett vele cukoradagját rendszeresen dohányra cserélte, alig evett, legtöbbször a lágeri lötytyöt. „Legyengült, végzetes székrekedést és gennyes bélfertőzést kapott. Orvosi kezelés nélkül, szörnyű kínok közt halt meg. Két szál deszkán mi, beneiek vittük fel négyen a meredek hegyre, amelynek sziklás talajában a sírásók két nap alatt csupán alig egy méter mély gödröt tudtak ásni, ráadásul az is rövidre sikerült – a halott két lába fennakadt. Estére járt már az idő, a gödör tágítása számításba sem jöhetett, a holttestet pedig nem hagyhattuk ott temetetlenül a sakálok miatt. Fekete képű, ferdeszemű kísérőnk mérgesen mutogatott valamit, de nem értettük, mit akar. Végül vette az ásót, kegyetlen szadizmussal, térdben eltörte a halott lábát, mire az belesett a gödörbe. Így földeltük el – meztelenül, kifordulva az ég felé meredő lábakkal...”

Hazafelé menet a következő útvonalon haladtak át: Tbiliszi-Kaszpi-tenger melléki települések-Kubany-Don-Rosztov-Ukrajna déli része a romániai Jasi (Jászvásár–Máramarosziget). Itt kellett megvárniuk, amíg a „szemközti Aknaszlatinára megérkezik Ungvárról a bizottság, amely átvesz bennünket, illetve kiadja az elbocsátó igazolásokat. Várakozás közben orosz orvosok meztelenre vetkőztetve alaposan megvizsgálták bennünket, egyidejűleg az esetleges SS-múltra utaló tetoválásokat vagy azok nyomait keresve. A máramaroszigeti láger ugyanis tele volt német hadifoglyokkal.”

Innen futva siettek át a vasúti hídon Aknaszlatinára. „A bizottság már várt, tipikus orosz bürokráciával, azaz vérforraló lomhasággal munkához látott. Néhány fogoly kiment a vasútállomásra, megkérték az állomásfőnököt, addig ne indítsa el a vonatot, amíg mindannyian meg nem kapjuk az elbocsátó igazolást. Az állomásfőnök még régi magyar káder volt, megértette a helyzetet és a szerint cselekedett: arra hivatkozott, hogy a mozdonyvezető »hibát jelentett, azt bütyköli«. Végül is mindenki megkapta a noteszlapnyi igazolást, rajta a szöveggel: X. Y.-t elbocsátották a hadifogolytáborból, és állandó lakhelyére utazik. Ott állt a dátum is – 1946. június 6., valamint bizonyos Kusztyikov őrnagy, az UNKVD parancsnokának aláírása.

A túlsúfolt személyvonaton egész éjjel senki sem aludt, a vidám hangulat egyetlen percre sem hagyott alább. A mozdonyvezető sűrűn, jókat füttyentett, Királyházáig behozta a késést.

Vonatunk reggel hat óra körül futott be a benei kis megállóba, ahol 19 hónapig tartó raboskodás után, Isten segítségével végre hazai földre léphetett 12 szabadult fogoly.”

Megszemléltük a hadifoglyok által épített objektumokat is. Leverten vetjük tudomásul, hogy mindenütt felszámolták az egykori lágerhelyeket, a feltelezett temetőket. Ezeken a területeken nemrég épült lakóházak állnak.

Tbilisziiben már félig beépítésre került az Állami Egyetem épülete mögötti hadifogolytemető. Fejet hajtottunk és imádkoztunk halottjaink lelki üdvéért a „Zeemka” hadifogolytemetőben.

RUSTAVI

A grúz fővárost magunk mögött hagyva kísérőinket arra kértük, mutassák meg csoportunknak a történelmi nevezetességeken kívül Tbiliszi vonzáskörzetében – a túlélők által is emlegetett – GUPVI-GULÁG lágerhelyeket, és a hozzájuk tartozó hadifogolytemetőket is. Az írások szerint a fogva tartott internáltak és hadifoglyok, valamint a politikai elítéltek ezrei első-sorban utakat, vízelvezető csatornákat, vízierőműveket, ipari létesítményeket, lakóházakat építettek. Az ingyen munkaerőből bőven jutott az ipari üzemekbe és a mezőgazdasági szektorba is. A szűkös napi eledelért keményen dolgoztak, az NKVD által diktált munkatempót nem sokan bírták, a hajcsárok a gyengébbekre, a betegek, mint hullajelöltekre tekintettek, akiknek a sírok kiásása is nagy kihívást jelentett, hiszen mindenütt erősen köves volt a talaj. A térség kisebb temetkezési helyeit azóta felszámolták.

Egy nehezen megközelíthető domboldalon mégis találtunk egy gondozott német hadifogolytemetőt. Az információk szerint a német hadisírgondozók évekkal ezelőtt újjították fel.

A kegyeletteljes főhajtás után Grúzia délkeleti részében, Tbiliszitől 25 km-re, a Kura folyó völgyében elterülő Rustaviba is bérelt autóbusszal jutotunk el. A főiskolai történész ezt a helységet az ország legrégebb településeként mutatta be. Aztán az Alsó-Kartli régió kereskedelmi, kulturális központját a világhódító mongolok a tizenharmadik században földig rombolták. Mintegy hétszáz éven át puszta, elhagyatott, elátkozott hely volt, csak a szovjet megszállás időszakában, különösen a második világháború után, főleg német hadifoglyok ezreivel építették újjá. A Németországban leszerelt, teherszállító vagonokkal ide transzportált gyárakat – szigorú NKVD felügyelet alatt – német mérnökök közreműködésével újra összerakták, beüzemelték, a gépek, gyártósorok kezeléséhez szükséges munkaerőt betanították. Ekkor indult rohamos fejlődésnek az iparváros, területe meghaladta a 60 négyzetkilométert, lakosságát mintegy százezer főre duzzasztották fel.

Bejártuk a német, magyar foglyok által tervezett, épített városnegyedeket, ahol napjainkban grúz, orosz és más nemzetiségű családok laknak. A Szovjetunió összeomlása, illetve a rendszerváltás után a gyárak többségét bezárták, mert termékeik döntő többségét Oroszországban értékesítették. Újraindításuk is okafogyottá vált, miután kitört a grúz-orosz-abház háború, ennek tudhatóan a kereskedelmi, gazdasági kapcsolatok megszűntek, ezek váltak munkanélkülivé. A szakképzett mérnökök, munkások is családjaikkal örökre elhagyták a „bedőlt-iparú” várost.

A város több pontján szembetaláltuk magunkat – képletesen szólva – a szocializmus hagyatékával, az elenyésző csontvázaknak avanszált, lerobbant gyártelepekkel, amelyeknek az alapberendezéseit Németországból zsákmányolták.

A sorsukra hagyott gyár-objektumoktól úgy ötszáz méternyire vettük észre a német hadisírgondozók által felújított első német hadifogolytemetőt, amelyet a „Kaukázusi 181. számú főtábornak” tulajdonítanak, ide tartozott a rustavi város területén felállított 2., 3., 5., és a 6-os légerrészleg, ezeknek az összlétszáma 10 ezer fő körül volt. A 181-es számú főtáborhoz tartozott még a Bulacsauri Duseti körzetben felállított 4. számú légerrészleg, melynek temetőjében 11 magyar van elhantolva. Hogy hány német hadifogoly nyugszik Rusztaviban, arról nincs adatunk, viszont az egyik moszkvai levéltári dokumentumban 81 elpusztult magyar hadifoglyról – nevek felsorolása nélkül – tesznek említést.

A Rustavi munkatábor egykori lakója, a kenderesi **Barabás Elek**¹² írásos beszámolójából megtudjuk, hogy a tbilisi környéki, kopasz hegyek között felállított lágerben 1945 „júliusban már mintegy 2500-an lehettünk, de még mindig érkeztek újabb és újabb csoportok. Az orvosi ellátás nem volt megfelelő. Szerencsére a foglyok között orvosok is voltak, akik sokat segítettek a betegek gyógyulásában. Ilyen volt a két magyar orvos: dr. Bodó és dr. Klein orvosszakosok. A magyarokat 1948 november végén hazaengedték, de hatvan főt – köztük engem is – visszatartottak: nem közölték az okát! Először Rustaviba vittek ...”

Az idézett beszámoló szerint a munkatábor állományának egy része magyar volt és cáfolja azt az állítást, hogy a lágerben kizárólag német hadifoglyok tartózkodtak. A kérdés felvetésétől függetlenül fontosnak tartottuk a megemlékezést a sírkertben.

Hofnungstal-traubental. Rustavitol és a „kísértett-gyártelepeitől” elbúcsúzva, Tbiliszi felé, délutáni program-sorozatunk további helyszíneire siettünk. Útközben megtekintettük a *Hofnungstal-traubental* német polgári temetőt, elhagyatott, gondozatlan állapotban találtuk, ennek az a magyarázata, hogy a második világháború előtt Sztálin parancsára, az NKVD szervezésében, ebből a városkából is kitelepítették az etnikai németeket. A későbbiekben a túlélők közül néhány család visszatelepült, ám azóta az elhunytak hozzátartozói is kihaltak, egy részük viszont Tbilisziben telepedett le. Ezért nem találtunk németül beszélő lakost az egykor németek lakta városrészben sem.

A tbilisi németek központjában. A Grúziában letelepedett és ott élő német kulturális szövetség központi székházát – a pécsi Német Kör képviseletében előzetes bejelentkezés folytán – Tbilisziben felkerestük. Közben elbeszélgettünk **Anna Ardeleannal**, a Tbiliszi Városi Tanács nemzetközi kapcsolatokért felelős főosztályvezetőjével, és a „*Georgia Today*” angol nyelvű heti lap újságírójával.

Ezt a napot az itteni etnikai németeknek szenteltük, életvitelükkel, környezetükkel ismerkedtünk. Meglátogattuk Tbilisziben a *Neutiflis német városrészt*, ezekben a házakban főleg grúzok élnek. A városépítők csekély létszámú leszármazottjai a rendszerváltás után létrehozták a *Georgiai Németek Egyesületét* („*Einung*” – *Assoziation der Deutschen in Georgien*). A többfunkciójú székházban csoportunkat **Alexander Feldmaier**, az *Assoziation der Deutschen Gerorgiens* igazgató-helyettese fogadta. Ritkaságszámba menő eseménynek, megható találkozóznak lehettem tanúja, krónikása, hiszen két független ország, két etnikai népcsoport érdekvédelmi egyesület-vezetői,

aktivistái találkoztak, osztották meg egymással a diaszpórában élő németek nyelv-, irodalom, nemzetiségi hagyomány, tudaterősítő akciók ápolásával kapcsolatos tapasztalataikat. Németül, oroszul, grúzul és magyarul társalogtunk. Az igazgató-helyettes általános tájékoztatóját **Walterné Müller Judit** tolmácsolta németről magyarra és fordítva.

Csoportunk vezetője, **Matkovitsné-Kretz Eleonóra** elnökösszony a magyarországi németekről szóló beszámolóját hol anyanyelvén, hol magyarul mondta el.

A papírra vetett gondolatok közül tetszett nekem az a kijelentés is, hogy a 19. század folyamán a német telepesek nem hódítóként, nem fegyverrel a kezükben érkeztek Grúziába, hanem kifejezetten az orosz cárok felhívására a Baltikumból, Bajorországból, Ausztriából, Svábföldről és más régiókból települtek ide az oroszokkal együtt. Lelkesen jöttek a különböző mesterségek birtokában, hogy a korábban a grúzokra erőltetett iszlám iránti kulturális irányultságot visszaszorítsák, hogy a grúzok nyugati mintára európaizálódjanak. Önzetlenül megosztották tudásukat a helyi lakossággal, a városokban házakat, gyárat építettek, mezőgazdasági javakat feldolgozó korszerű egységeket létesítettek stb. A későbbiekben európai arculatot adtak Tbiliszinek is.

Keserűen jegyezte meg, hogy a virágzó német telepesi közösségeket váratlan csapásként érintette Grúzia szovjetizálása, amely számos áldozattal járt. A második világháború kitörése idején és az azt követő években a német kolóniák felszámolása fokozódott. Sztálin nemcsak az Észak-Kaukázusban élő kisebb népeket (*csecsenek, ingusok, karacsajok, balkárok*) vádolta meg a náci németekkel való kollaborációval, hanem az etnikai német telepeseket is. Velük egyidőben elrendelte kitelepítésüket Szibériába, Közép-Ázsiába, legtöbbször a távoli Kazahföldre. Egyes családok csak a Sztálin-halála utáni években szivárogtak vissza eredeti lakhelyükre. Az igazgató-helyettes ezt a moszkvai intézkedést – a németek esetében is – népirtásnak minősítette. Például a közel százezres Tbiliszi német közösségből közel kétezren maradtak meg a városban. Napjainkban, kiemelten Németország Tbiliszi nagykövetsége, a németországi segélyszervezetek támogatásának köszönhetően különböző projektek realizálódnak, hogy a maradék német telepesek leszármazottjait egybetartsák és elindítsák őket az önszerveződés, a fejlődés útján. Például a székházban a Németországból érkezett voluntőrök segítségével a német gyökérű fiatalokat német nyelvre és kultúra-szeretetre tanítják.

Magyarország Nagykövetségén. Késő délután a Tbiliszit tanulmányozó utunk *Magyarország Nagykövetségén* fejeződött be. **Dr. Pető Szilvia** ideiglenes ügyvivő háziasszonyként a csoportunkat meleg fogadtatásban részesítette, fogadást rendezett tiszteletünkre. Mondván, néhány napos késéssel az államalapító Szent Istvánra is emlékeztünk, amelyen jelen volt a grúz értelmiség néhány kiváló képviselője, köztük történész kalauzunk is. Arra is emeltük pezsgős poharunkat, hogy már 25 éve létezik a magyar-grúz diplomáciai kapcsolat, felvételének időpontja: 1992. május 14. És 2008-ban hivatalosan is megnyitották Tbilisziben a magyar nagykövetséget. Azóta a kétoldalú kapcsolatrendszer politikai légköre baráti, megoldatlan kérdések nem terhelik.

Pohárköszöntők sora hangzott el. Ittunk grúz barátaink egészségére, országaink jó kapcsolatainak további kibontakozására és kiváltképpen Georgia függetlenségére, hogy azóta az oroszok halálos öleléséből kiszabadulva a képzeletbeli stafétabotot az Európai Unió és a NATO-n keresztül az USA vette át, hogy hamarosan az EU eltörli a grúz állampolgárok rövidtávú vízum korlátait¹³.

Ezekről a kérdésekről a grúz intelligencia és a magyar diplomácia képviselőivel nyíltan elbeszélgettünk, közvetlenül is megtapasztaltuk, hogy aggódnak saját jövőjükért, nemzeti kultúrájukat féltik és egyben büszkén ápolják azt. Mindezen túl a grúz-orosz-abház-oszét kapcsolatokat terhelő konfliktusok békés megoldására, rendezésére törekszenek.

Grúzia az új stratégia jegyében arra is törekszik, hogy a kaukázusi népek központja, szellemi világitótornya legyen. Ez a projekt egyelőre kulturális mezben jelentkezik, s hivatalos célja a „*kaukázusi civilizáció értékeinek megőrzése*.” Ezeket a projekteket egyelőre sikeresen fékezi Moszkva, de a grúz stratégia harmadik jelentős eleme, a nemzetközi konferenciák szervezése cserkesz ügyben eddig meglehetősen sikeresnek bizonyult. Többek között nemzetközi szinten is fölkarolta a *cserkesz mozgalom* ügyét. A cserkeszek ugyanis azt követelik Oroszországtól és a világ közvéleményétől, ismerjék el népirtásként azt a mészárlást, amit 1864-ben, *II. Sándor cár* uralkodása idején hajtott végre ellenük a cári orosz kormányzat. A mai történészek 400 ezerre teszik a halottak és majdnem félmillióra az elűzöttek és deportáltak számát. Csak egy maroknyi cserkesz maradhatott Oroszországban. Tbiliszi tehát a cserkeszek ügye mellé állt, ami annyiban a naci-

onalista cserkesz értelmiségnek is tetszik, hogy mostantól Moszkva sem ignorálhatja a cserkesz problémát. 2011-ben a grúz parlament egyhangúlag elfogadta a cserkeszek álláspontját a népirtásról, ezzel Grúzia lett az első olyan ország a világon, amely ezt tette. 2012-ben a grúzok még tovább mentek: május 21-én felavatták a cserkesz népirtás áldozatainak emlékművét *Anakliában*, *Szocsitól* mintegy 200 kilométerre délre, és közvetlen szomszédságában a Kreml által támogatott szakadár Abháziának.

A grúzok részéről üdvözlendő és egybehangzó vélemény az is, hogy az EU felé vezető úton nagyra értékeli Magyarország támogatását, a két baráti ország további célja a gazdasági együttműködés, a grúz és magyar diákoknak szánt oktatási csereprogram, közös kulturális, tudományos projektek megvalósítása. Láttuk azt is, egyre több magyar turista – vízummentesen, érvényes útlevelemmel, legutóbb már magyar személyi igazolvánnyal, tranzitmentes repülőjáratokkal – utazik ide és szabadon csavarog az országban, strandol a grúz tengerparton.

Az est folyamán elégedetten állapítottuk meg, hogy Tbiliszi és Budapest testvérvárosi kapcsolata is jó irányban halad. E tekintetben néhány adat is elhangzott. Például a grúz nagykövetség részvételével 2011-ben Budapesten felavatták a híres 12. századi grúz költő, **Sota Rusztaveli** szobrát Hegyvidéken a Kút völgyi és a Virányos út kereszteződésében. A grúz-magyar barátság nevében a Józsefváros és a X. kerület határához közeli Vagon tér a fővárosi közgyűlés döntése nyomán 2013-tól a grúz főváros után a Tbiliszi tér nevet viseli. Georgia budapesti nagykövetségének adatai szerint a Magyarországon állandóan élő grúzok száma félszázra tehető és közel félszáz diák különböző felsőfokú intézményben tanul. Évről évre bővül a kulturális együttműködés. Például nemzetközi elismerés övezi a Magyarországon is vendégszerepelt *Kaukázusi Grúz Nemzeti Táncszínház* produkcióját, másnéven a *Georgian Storm – A grúz vihar* – illetve a „repülő grúzok” című tüzes temperamentumú, elsöprő energiájú előadást, a táncosok tökéletes képet nyújtanak a Kaukázus és Grúzia ősi kultúrájáról. Hasonló magyar népi táncprodukciók, különböző kiállítások kerültek Tbilisziben is bemutatásra.

Azzal váltunk el tbiliszi barátainktól, hogy a meglévő magyarországi IPU grúz-magyar tagozat kapcsolatépítő tevékenységének példáját követve, kezdeményezzék a *Grúz-Magyar Baráti Társaság* létrehozását, hogy a „népi diplomácia” gondolatkörének útján haladva, sokoldalú kapcsolatrendszer kiépítésére törekedjünk, hiszen érezhető rokonság van a magas kultúrával rendelkező, függetlenségéhez ragaszkodó két „büszke” nép kö-

zött. Azóta az első konkrét lépést – informális vonalon – megtettük. **David Jishkarini** történész, a Tbiliszi (SOVLAB), egyik főiskolai docense és **Marina Chaduneli** a tbiliszi magyar nagykövetség tolmácsa kérésére megküldtem a Grúz földre „malenkij robotra” elhurcolt **Nagy Jenő Megaláztatásában** című, 1993-ban Ungváron sajtó alá rendezett emlékirat elektronikus változatát. Barátaim úgy döntöttek, hogy grúz nyelvre lefordítják, mert semilyen anyagaik nincsenek a Tbilisziben raboskodó magyarokról.

GORI, AHOL ŐRZIK SZTÁLIN EMLÉKÉT

Kutaiszi felé menet *Goriban* megálltunk, amely 54 ezer lakosú iparváros, autópályán 82 kilométerre nyugatra Tbiliszitől, és 150 kilométerre van *Kutaiszitől*.

A *Liakhvi* és a *Mtkvari* folyók találkozásánál felépült Gori többek között arról is nevezetes, hogy ezer évvel ezelőtt **Dávid** az építő grúz király alapította és hogy egy hetedik században épült várban is lehet gyönyörködni. Mindezt elhomályosítja, felülírja az a tény, hogy itt született **Joszif Dzsugasvili**, vagy ismertebb nevén **Joszif Visszarionovics Sztálin**, és ennek okán itt található a világ egyetlen Sztálin múzeuma. Érdekességként még az is megemlíthető Goriról, hogy az egyik testvérvárosa egyébként az ausztriai *Braunau*, ami pedig **Hitler** szülővárosa. Legutóbb a 2008-as dél-oszétiai háború során került be a nemzetközi hírekbe, amikor is az orosz hadsereg bombázóinak támadása miatt is sok ház megsérült a külvárosban, azóta a megrongált házakat helyreállították.

Személyesen, mint GULÁG-GUPVI kutatót, rendkívüli módon érdekelt, hogy miként tud a grúz nép szembenézni a minden bizonnyal legismertebb szülöttének az emberiség ellen elkövetett rémtetteivel, akinek nevéhez fűződik például a világ legnagyobb megsemmisítő tábor-rendszerének, a Lenin által létrehozott Gulágnak a kiterjesztése, milliók életének kioltása.

Az átjárható termék kiállítási anyagai Sztálin gyerekkorától a kommunista mozgalomban való részvételen keresztül a kiépülő személyi kultusszal bezárólag, a nagy vezér haláláig erősen dokumentált életútját mutatja be, mások mellett családját, küzdőtársát, Lenint és a „nem kegyvesztett elvtársait”. Külön teremben látható a Sztálint dicsőítő tárgyak (faliszőnyeg, festmény, szobor, számos kiadvány stb.) sokasága. Időrendben sorakoznak különböző ajándékok a kínai, magyar és más népektől, így tovább. A hatalmas múzeum egy ósdi vidéki helytörténeti kiállítás szintjén mutatja be a felsora-

kozottatott tárgyakat, melynek hangulata „államszocialista romantikát” ébreszt.

A múzeumból kitántorogva, elkeseredve állapítottam meg, hogy egyetlen egy levéltári iratot, képanyagot nem találtam a GULÁG-GUPVI áldozatok milliőről, akiket a diktátor parancsára, kedvenc hóhérainak közreműködésével öletett meg, csukatott börtönökbe, koncentrációs haláltáborokba.

A tárlatvezetőt is kifaggattam. Ezek szerint az idősebb korú grúzok többsége azért jön ide, mert nemzeti történelmi személyiségként tekintenek rá. Az orosz turisták (főleg veterán kommunisták) a legelvakultabban tisztelik Sztálint, mert győzelemre vezette a Szovjetuniót a náci Németországgal szemben, cselekszik ezt annak ellenére, hogy nevéhez fűződnek az eddig feltárt tömeggyilkosságok, a munkatáborok és a kollektivizálás. Egyébként a szovjet diktátor halálának évfordulóján minden esztendőben az orosz kommunisták virággal borítják be Sztálin moszkvai síremlékét és küldöttségük megkoszorúzza a Gori Sztálin-szobrot is, és az ortodox templomban gyertyát gyújtanak emlékére. A kíváncsi nyugati turistákat is láttam, akik közelebről ismerkedtek meg a világ egyik legvéresebb kezű szovjet diktátorával.

A múzeum parkjában látható a grúz haza dicső fiának szülőháza orosz és grúz felirattal: „*Itt született és itt élt 1879-től 1893-ig a nagy Sztálin, a világ dolgozóinak vezére*”. Többek között megtekintettük a Szovjetunió generalisszimusza páncélozott vasúti kocsiját. Mivel „repülőgép-iszonya” volt, mindenhová ezzel utazott, a jaltai és a teheráni konferenciákra is, ahol aztán a világháború utáni újrafelosztásról döntött.

Csoportunk is csalódottan lépett ki a múzeumból, mert állandó tárlatából nem derült ki számunkra, hogy ki is volt valójában a szóban, írásban, képben, tárgyban egekig istenített „Vörös diktátor”. Erről töprengve eszembe jutott az egyik legismertebb kárpátaljai „*Láger ballada*”, ismeretlen szerzője az áldozatok nevében tömören fogalmazta meg a válaszat:

*„Sztálin Jóska, te vad hóhér,
megfordulhatsz sírodban,
átok veri porcikádat,
nem pihenhetsz nyugodtan.*

*Álnok szavad, hazug szavad,
de sok népet ámitott,
megszenveték hatalmadat
az ártatlan magyarok.”*

A „*kaukázusi vad hóhér*” hatalmát mások mellett sok százezer ártatlan magyar is megszenvedte. Egyébként Gorin kívül Grúziában azért nem bálványozzák annyira Sztálint. A főtérről már 2010-ben eltüntették a hatalmas Sztálin-szobrot, amelyet **Miheil Szaakasvili** elnök rendelt el. Indoklásképpen egy minisztere azt nyilatkozta, hogy „*történelmi példaképként olyan emberekre kell emlékeznünk, akik normális, civilizált országot próbáltak teremteni. Egy ilyen vérszomjas hóhér nem lehet a példaképünk*”. A helyi emberek esetleges tiltakozását elkerülendő, az éjszaka leple alatt távolították el, és a Sztálin-múzeum közvetlen szomszédságában állították fel a szobrot. Ezzel egyidőben országsherte megkezdték a Sztálin nevét viselő utcák, terek átnevezését is.

TKIBULI

Kis kitérővel eljutottunk a „hegyek közé szorult” 15 ezer lakosú *Tkibuliba*, Észak-Grúzia szénbányászati központjába. A rendszerváltás után egy időre leállt a szénbányászat, ennek következményeként 10 ezer fővel csökkent a település lakossága. A szénkitermelést napjainkban a törökországi nagyvállalkozók működtetik. Híres a csepkőbarlang-rendszere, és a település határában lévő teaültetvény is, melyhez hasonló minőségű nincs több az országban.

A bányavárosban megszemléltük a németek által rendbe hozott hadifogolytemetőt. Itteni lelkes kísérőink már vártak minket, a fogadóbizottság tagja volt **Boris Gabriadze** önkormányzati képviselő, **Koba Giorgadze**, a város főépítésze és **Turziladze Tarijev** temetőőr.

Tkibuliban volt felállítva a hírhedt 518. sz. főtábor (sz. 243) 1. és 2. számú részlege, másnéven bányaláger, ahol a három barakkban kétezer főleg német hadifoglyot szállásoltak el. Köztük magyar rabok is voltak, valamennyien szemet bányásztak, követ fejtettek, házakat, utakat, vízierőművet építettek. Az 518-as hadifogoly-főtáborhoz tartozott a Csikauri 4. számú, a Zasztafani 5. számú és a Kvezani 6. számú részleg is, ahol főleg németeket dolgoztattak. Az 1945-1949 között fennálló tábor német halottjainak számáról nincs adatunk, az eddigi ismeretek szerint az 518-as hadifogoly-főtábor mind az öt részlegében 13 magyar fogolykatona hunyt el.

Georgia Tkibuli településén, a német állam támogatásával felújított német-magyar hadifogolytemetőben (az agyonhajszolt rabok 1945-1949-ben a helyi szénbányában, az építkezéseken stb. robotoltak) lebonyolított

megemlékezésen a magyarbarát grúzokkal együtt énekeltük a *Szuliko* mélabús grúz dalocskát, megkönnyeztük halottjainkat, hiába volt ez állítólag Sztálin Jóska, a vad grúz hóhér kedvenc nótája. **Berghoffer Róbert** internált túlélő is említést tesz emlékiratában, hogy itt Grúzföldön a munkás század zenekara a munkatáborhoz közeli településeken a lágerparancsnokság engedélyével gyakran előadták ezt a dalt is. Mint írja: „*Rázendítettünk a Szilikóra. Pillanatok alatt megváltozott a hangulat. Rögön kinyílt a szemük, de a torkuk is...*”¹⁴

Szulikó

*Fájó szívem majd meghasad,
nem találom sírhantodat.*

[*: Űzött, hajtott bú-ú-ú-úm, bánatom.*

Felelj, hol vagy szép Szulikóm? :]

*Erdők mélyén, vén fák alatt,
piros rózsaszál most fakad.*

[*: Mint a rózsza hús hajnalon,*

Úgy virultál szép Szulikóm.:]

*Sűrű lombok közt fenn a fán
rejtőzött egy szép kismadár.*

[*: Kis madárka lány hangodon*

Mondd meg, hol van szép Szulikóm?]

*Rám borult az éj csendje már,
megszólalt a szép kismadár.*

[*: Csengő hangja szállt, úgy dalolt,
mintha mondaná, én vagyok.:]*

(Szerzője Akakij Cereteli, a zenét pedig Varenjka Cereteli szerezte, a keletkezés időpontja 1895.)

Közismert, hogy közel egymillió függetlenségért küzdő grúz értelmiségi vált a kommunista diktatúra áldozatává. Ez a dal most a rabok temetőjében a magyar-grúz szolidaritás jelképévé vált.

Az elhangzott dal kapcsán kalauzunk, **Koba Giorgadze**, a város főépítésze egy történetet mesélt el. 1910-ben a központi desztalinizációs intézkedésre, 2010-ben a főtér rekonstrukciójára hivatkozva Sztálin emlékművét eltávolították, amely ellen a helyi lakosok egy része hevesen tiltakozott. Ennek előzmé-

nye az volt, hogy először még Sztálin idején kapott a városban szobrot a grúz nép nagy fia, amit a 80-as évek végén lebontották, majd a 90-es évek közepén – a lakosok követelésére – Sztálin szobrát ismét felállították. Ezt a szobor-ügyet azóta is szégyenletes történetek közé sorolja, mivel az európeér gondolkodású grúzok döntő többsége a nyugati integrációra törekszik.

A helyi polgármesteri hivatal **Silva Garéidé** alpolgármesterükkel az élén, őszinte barátsággal fogadta a történelmi zárandokút résztvevőit. Beszélgetésünk idején kijelentette, hogyha kérjük, szívesen ad engedélyt egy magyar-német-grúz nyelvű emléktábla elhelyezésére a város területén.

Elutazásunk előtt újdonsült barátaink bemutatták a felújítás alatt lévő *Tkibuli Helytörténelmi Múzeumot*, a lágeréltre vonatkozó töredékdokumentumokat. Nagy meglepetésünkre egy unikális olajfestmény is előkerült. A kép hátoldalán ez olvasható: „*Tkibuli 1848-ban*”, alkotója **Christian Dehler** stuttgarti hadifogoly. A német lágerfestő egykori munkahelyét, a szénbányát és szálláshelyüket, a hegyoldalban felállított barakkokat örökölte meg. A házigazdák megengedték, hogy lefényképezzük a múzeum féltve őrzött tulajdonát, a műnek felbecsülhetetlen művészi és kordokumentum-értéket tulajdonítanak.

KUTAISZI

Tbiliszitől 221 km-re van Grúzia második legnépesebb metropolisza, Kutaiszi, mint kiderült, Szombathely testvérvárosa, több mint 200 ezren lakják.

Ideérkező csoportunkat Kutaisziben **David Megrelishvili**, az önkormányzat nemzetközi kapcsolatokért felelős főosztályvezetője fogadta, aki nagyvonalakban bemutatta az ősi települést, amelyet 3300 évvel ezelőtt alapítottak. Egy ideig fővárosa volt az ókori Kolchisznak, a középkori és Imereti királyságoknak. Ez utóbbit Oroszország 1810-ben bekebelezte, és Kutaiszi székhellyel létrehozta a Grúz kormányzóságot. Mielőtt Georgia 1991-ben kivívta függetlenségét, Kutaiszi fontos ipari központ volt, napjainkban az ország legjelentősebb oktatási és tudományos központja. Például a Gelati Tudományos Akadémiát és a Gelati Kolostorkomplexumot a tizenkettedik századi grúz király, Dávid, az építő 1106 körül alapította. A huszadik század harmincas éveiben létrehozták az Akaki Tszereteli Állami Egyetemet.

Arról is nevezetes, hogy 2011-ben a decentralizáció szellemében új törvényt hoztak, a grúz Országgyűlést (Parlamentet) Tbilisziből ide költöztették, a hatalmas üvegpalotát közletről is megtekintettük. Idegenvezetőnk

megjegyezte, hogy ezt az impozáns, modern vonalú épületet 2012-ben egy lebontott szovjet emlékmű helyén építették fel.

Az idegenvezetőnkkel, **David Dishkarianival**, a Kutaiszi önkormányzat nemzetközi kapcsolatokért felelős főosztályvezető helyettesével először a város és környék nevezetességeit kerestük fel (Uqimerioni Erőd, Történeti Múzeum, St. Thekla templom, St. Elijah próféta templom, St. Cyprian és Jusztina templom, Fehér Híd, Motsametakolostor, Geguti Palota, helyi termelők által üzemeltetett piac, régi zsidónegyed, Prométheusz barlang stb.)

A nap második felében csoportunk kétfelé oszlott, a fiatalok elindultak felfedezni a *Szvanétihez* közeli kalandparkot, ami napjainkban Grúzia egyik leglátogatottabb hegyvidéki, vadregényes régiója.

A második világháború után Kutaiszi fontos ipari központ volt. Ennek fejlesztéséből a magyar hadifoglyok is bőven kivették részüket. A barakk-lágereket a külvárosban már nem találtuk, itt is felszámolták a rabtemetőket, a munkatáborok egykori telepeit, ahol például a Kolhida autógyár építésénél, majd a gyártási folyamatban 150 ezer munkás, sok ezer hadifogoly, köztük Érdről elhurcolt etnikai német férfiak is dolgoztak. A feljegyzések szerint Grúzföldön „*a meleg és erős napsütés kínozza inkább a foglyokat*”, lehetetlen volt innen megszökni, mert a helyi lakosok a szökevényeket feladták, ezért a lágerparancsnokságtól pénzzutalmat, élelmiszert kaptak. Az érdi Eszes Vendel túlélő szerint „*A lakosok jószívűek voltak. Igaz, ez már a harmadik évben volt, nem az elején.*”¹⁵

Láttuk a rabok által emelt lakónegyedeket, a Kolhida autógyárat, amely most felszámolás, átalakítás alatt van.

A rendszerváltás után a város ipargazdasága összeomlott, a gyárakat bezárták, ekkor a várost ezrek hagyták el, hogy a szomszédos országokban keressék a boldogulást.

MAGNETITI-UREKI

Az utolsó napon busszal jutottunk el Ureki és Magnetiti falvakba, ahol **David Robakidze** Guria régió kormányzóságának egyik helyi képviselője és **Sota Tavberidze** nyugdíjas idegenvezető úr közreműködésével felkerestük a Fekete-tenger melléki egykori lágerek, munkatáborok helyeit is.

A kutatóút fáradalmait a Kutaiszihoz közeli, 60 km-re lévő Fekete-tenger parti Ureki-Magnetiti unikális strandján pihentük ki, amelynek homokburkolata természetes vaspórral, illetve vasérc-szemcsékkel van ve-

gyítve, csontjainkból egy-kettőre kiszívta a fáradságot. A jelentős forgalmat lebonyolító üdülőhely Tbiliszitől 300 km-re, Batumitól 42 km-re van. Helyrajzilag a közeli *Adzsaro-Guri* hegységből eredő *Natanebi* és a *Supsa* folyók közötti síkvidéken terül el.

A Kaukázusi hegyekből az évmilliók folyamán a vasport a közeli, tengerbe ömlő folyók hozták le. Kitermelése 1945-ben¹⁶ kezdődött, és főleg hadifoglyok ezreit dolgoztatták, több mint 20 barakkot építettek, a négyszög alakú munkatáborat bambusznád-kerítéssel vették körül. 1947-ben a baskíriai Oktyabrszkij városból ideszállítottak közel ezer magyar internáltat, illetve etnikai németet, férfiakat és nőket, akik kézi erővel gyűjtötték össze a vasszemcséket, amelyet magas minőségi tartama miatt a kőolajiparban hasznosították, ebből a vasporból 28 országba is szállítottak. Az 1946-1971 között létrejött munkástelepülésből fejlődött ki a gyógyüdülő városka, miután 1960-ban a moszkvai vezetőség leállította a vastartalmú homok-bányászatot. És 11 km hosszúságban a tengerpart üdülővezetéte lett nyilvánítva, ekkor indították el a picundai fenyők telepítését, mára erdsáv övezi a tengerparti tájegységet. Az ureki központi gyógyüdülőben évente 25 ezer ember fordul meg, akik a mágneses mező gyógyhatásait kihasználva, komplex egészségügyi szolgáltatásban részesülnek. Például a helyi lakók nem ismerik a vérnyomást.

A kutatóterület helyszíni vizsgálatánál budapesti barátom, **Berghoffer Róbert Tabu**¹⁷ című emlékiratára támaszkodtam. Őt és rabtársait a baskírföldi Oktyabrszkijből vasúti szerelvényen indították útnak. Így búcsút intettek Szibériának, Baskírföldnek, a komisz lágerüknek és az itt meghalt 174 honfitársuknak. További útvonaluk a Volga mente-Szaratov-Sztálingrád–Szocsi-Szuhumi-Supsa. Mint írja: „*Ötszázan szálltunk le a vagonokból*”. A tengerparti Szupsza település közeli láger-együttesbe kerültek, melyet az itteni grúz olajvállalat (GRÚZNYEFTPROMOSLENNOSZTY) épített.

Az ötszáz internáltból 160 magyarországi német származású nő volt, új parancsnokuk örmény származású **Zaharov** kapitány lett. A férfiak lakótáborának őrnagy parancsnoka megengedte, hogy a házaspárok és az élettársi kapcsolatban lévők külön pavilonban összeköltözzenek. **Berghoffer Róbert** is itt lépett párkapcsolatba egy szentmártoni **Margit** nevű lánnyal.

A fogvatartók párnapos pihenő, tengeri fürdés után valamennyijüket 10-12 tagú munkabrigádokba osztották. Berghoffer brigádja is *magnetit vaspor* kitermeléssel foglalkozott, és ez a folyamat az aranymosáshoz ha-

sonlított. A vasport elsősorban a hagyományos olajfűrés esetében hasznosították. A túlélő leírása szerint: „*amikor a forgó fej elérte az olajsíntet, mellé beöntik a vasport, ami itt kiválóan keveredik az olajjal, és a fogó fűrófej körbeprései a furat falára ezt a képlékeny anyagot, ahol ez úgy megszilárdul, mint egy vascső. Ezután már nincs más hátra, mint egy elzáró fejjel ellátni a kutat, és már jöhet is fel rajta az olaj.*”¹⁸

Berghoffert egy ideig erdőirtásra vezényelték, este pedig a zenekarban játszott. Egy ízben a favágáskor balesetet szenvedett és a Batumi kórházban ápolták törött vállcsontját. Felerősödése után a vaspor mosókhoz került. Leírása szerint „*lapátolták be a homokot a teknőbe és egy speciális kis falapáttal, miközben folyamatosan folyt a víz a homokra, a vízzel keveredő homokból kimosták a vasport. Egy mosónak, a tíz lánynak a napi teljesítménye négy tonna tiszta vaspor volt. Hatalmas mennyiségű homokot kellett a mosókhoz szállítani, ugyanis a homokban a vaspor mindössze tíz-tizenöt százaléknyi volt. Ez a munkafolyamat a tűző napon kemény fizikai megterhelést jelentett számukra. Sokan még a műszak befejezése előtt kidőltek.*”

A férfiak közül egyesek ezt a munkatempót nem bírták, inkább a szökést választották, azonban itt is kiderült, hogy a szökni vágyó hadifogoly nem jutott messzire, mert elfogták. A fogvatartók először a Józsi nevű szökevényt kegyetlenül megkínózták, vermet ásattak vele és egy hétig fél liter vízen hagyták szenvedni. Szabadulása napján ki kellett húzni a veremből, egy hétig ápolták, mire újra talpra állt. Ebből okulva, többé senki sem próbálkozott szökéssel. Szerencsére a 1862. sz. láger többi tagja szabadon mozoghatott, az ügyeletes tisztnél be kellett regisztrálnodni, ha hetente egyszer el akartak menni a szupszai piacra élelmiszerért.

A kemény munkás hetek, hónapok váltották egymást, végül 1947. augusztus 25-én felsorakoztatták őket és a lágerparancsnok ünnepélyesen kijelentette, hogy „*a Szupszai 1852. sz. mobilizált munkatábor lakói – (nem elhurcoltak!) – befejezték a megbízatásukat*”¹⁹. Ezzel véget ért a sok szenvedés, hazamehetnek. „*Sokan kötöttek jó barátságot a környék lakóival, akik most kívül a kerítés drótyjánál állva búcsúztatták a hazautazó hadifogoly barátaitak...*”²⁰

A 1852. sz. felszámolt mobilizált munkatáborból „*A lányokat valamilyen meggondolásból a kis ZIL-ek hozták ki a vasúthoz. Ennyit igazán megérdemelték. Ők voltak a telep valós hősei.*”²¹ A magyarországi internáltak szerelvényei Szocsi-Kutaiszi-Tbiliszi-Baku-Groznij-Rosztov-Odessza útvonalon jutottak el a romániai Foksány gyűjtőtábor területén lévő külön

vasúti vágányok egyikére. Ezután következett az orvosi vizsgálat formalizálása. Három év után érkeztek a magyar földre, Debrecenbe a szűrőállomásra, ahol a Szovjetunióból visszatérő hadifoglyokat, internáltakat is ellátták a megfelelő igazolásokkal.

Az emlékirat befejező részéből a következő gondolatot emelem ki: „Benniüket a német hangzású nevünkért internáltak, ezért a »bűnünkért« már megbűnhődöttünk, csak remélni tudtuk, hogy azért marad még hely számunkra is ebben az országban, ami azért a mi hazánk is.”²²

Berghoffer Róbert *Tabu* című emlékiratát Magnetiti-Urekibe is elhoztam, hogy a leírtakat, látottakat ehhez a Fekete-tenger parti tájhoz köthessem, ahol szenvedéstörténetük stációja véget ért.

A vasporos tengerparton mi is sütkéztünk, szuvenírként ásványvizes üvegekbe vasport gyűjtöttünk, hogy a ritkaságszámba menő anyagot az otthonmaradottaknak is megmutassuk. Belegondolni is nehéz, hogy a huszoneves internált fiúknak, lányoknak, illetve a 12 főből álló brigádnak napi négy tonnányi vasport kellett kitermelni. A legnehezebb időszak a nyári hónapok voltak, 35-40 fokos melegben is dolgoztatták a rabokat, akik közül sokan kidőltek, őket a közeli polgári temető melletti külön parcellában hantolták el.

Mivel a fejfák is eltűntek, egyik társunk nemzeti szalagot kötött a névtelen sírokra boruló faágakra. Nyugodjanak békében.

Ma tízezrek keresik itt a vasporos strandon a gyógyulásukat, a grúzok nagyrabecsült nemzeti kincsei közé sorolják.

Másnap Kutaisziből, a modern nemzetközi repülőtérrel felszállva, Wizz Air-el irány haza Budapestre, szerencsésen megérkeztünk.

Összességében elmondhatjuk, hogy a Csecsenföldön, Azerbajdzsánban és Grúziában lebonyolított történelmi zárandokút jól sikerült. Kitűzött feladatainkat maradéktalanul megvalósítottuk.

A felkeresett helyszíneken több egykori, második világháborús kényszermunkatábor, hadifogoly-temetőt azonosítottunk, dokumentáltunk, amelyek Magyarországról, illetve a Kárpát-medencéből (Erdély, Délvidék, Felvidék, Kárpátalja) „malenkij robotra” elhurcolt civilek, hadifoglyok itteni sors történetével, illetve egyéni sorsok tragédiájával kapcsolatosak.

A katonatemetők – hol magyar civil internáltak, honvédek is nyugsznak – gondozása, példás felújítása eddig kizárólag Németország Tbiliszi

nagykövetsége, az illetékes német hadisírgondozással foglalkozó szervezetek adományának jóvoltából valósult meg. A temető-projektek gyakorlati kivitelezéséhez a grúz hatóságok, az érintett települések helyi lakosai, a német kör aktivistái önzetlen segítséget nyújtottak.

A Német Kör látogatása alkalmával ismét felmerült, hogy a II. világháborút követően a mai Georgia területén elhunyt magyar hadifoglyok emlékére emlékművet állítsunk Tbilisiziben. Erre vonatkozóan 2015 elején az itteni Védelmi Minisztérium és a Honvédelmi Minisztérium között megállapodás jött létre. A Nagykövetség tudomása szerint a programot magyar részről a HM Társadalmi Kapcsolatok és Háborús Kegyeleti Főosztálya koordinálta.

Az emlékműállítás eddig nem történt meg.

JEGYZETEK:

¹ Ma az Európa Tanács, a Fekete-tengeri Gazdasági Együttműködés, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet, a WETO tagja és integrációra törekszik az Európai Unióval, valamint a NATO-val.

² Lásd: TARDY Lajos: *Kaukázusi magyar tükkör – magyarok, grúzok, cserkeszek a kezdetektől 1948-ig.* (Körösi Csoma Kiskönyvtár), Akadémiai Kiadó, 1988.

³ PÉTERFALVI János István: Grúzia és Kolchisz /magyar vonatkozásai/. In: Magyar megmaradásért, 2017.03.37.

⁴ KENESEI István: Kinek a teája? In: Magyar Nemzet, Magazin melléklet, 2011. augusztus 13.

⁵ **Zichy Mihály** (oroszul: Михаил Александрович Зичи) (Zala, 1827.10.14. – Szentpétervár, 1906.03.01.) festő, grafikus, az illusztrálás és a magyar romantikus festészet kiemelkedő alakja és úttörője. Az orosz cárok udvari festője, húszéves korától – néhány éves párizsi és rövid hazai megszakítással – haláláig, negyvenkilenc évig dolgozott Oroszországban. A Kaukázusban is többször megfordult. Baráti kapcsolatban állt **Ilja Csavcsavadze** - az új grúz irodalom megalapítójával.

⁶ Lásd: https://www.honvedelem.hu/cikk/35864_gruzia_a_magyar_reszvetel_tapasztalatai_a_bekemissziokban

⁷ SZILASSY Sándor - Budapest HH 1995/5.

⁸ H. A. - Békéscsaba HH 1994/2.

⁹ VÁMOSI Ferenc – Homokszentgyörgy HH

¹⁰ KISS István - Budapest HH 1994/2.

¹¹ DARÁNYI Dénes: A kaukázusi hajnal csodái. HH 19.

¹² BARABÁS Elek - Kenderes HH 1995/9.

¹³ Grúzia számára 2017. március 28-a országos örömműnnp volt, mert hatályba lépett az EU döntése.

¹⁴ BERGHOFFER Róbert: *Tabu. Élet a fehér pokolban. Leben in der weissen Hölle.* Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, Pilisvörösvár, 1910. 127. old.

¹⁵ TIMÁR Edit: Érdiek a szovjet hadifogolytáborokban. Tárolt változat: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Erd/pages/013_erdiek_a_szovjet_hadifogolytaborokban.htm

¹⁶ prof. Shukri TAVARTKILADZE, prof. Archil KHANTADZE és más szerzők: Ureki. Unikalnij kurort. 2016. 91 old.

¹⁷ BERGHOFFER Róbert: *Tabu. Élet a fehér pokolban. Leben in der weissen Hölle.* Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, Pilisvörösvár, 1910.

¹⁸ Berghoffer: Tabu, 109. old.

¹⁹ Berghoffer: Tabu, 132. old.

²⁰ Berghoffer: Tabu, 136. old.

²¹ Berghoffer: Tabu, 133. old.

²² Berghoffer: Tabu, 136. old.

